

ŞUŞA: GELENEKSEL KUYUMCULUK MERKEZİ

KARABAĞ SANAT DÜNYASI TARİHSEL OLARAK, YERLEŞİK VE YARI GÖÇEBE YAŞAM BİÇİMİ TARZINDA, TÜRK ETNOKÜLTÜREL TEMELLİ AZERBAJCAN KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA GELİŞMİŞ VE ŞEKİLLENMİŞTİR.

Bu, Alban-Türk etnokültürel çevre temelinde gelişen geleneksel zanaat türlerine özgü iş aletleri ve üretim süreçleri, bunun yanında türk ve daha sonra orta çağlarda Azerbaycanlıların

benimsediği arab fars terminolojisi içeren hazır mamuller ile doğrulanmaktadır.

Karabağ zanaat imalatının ayırt edici özellikleri arasından, yarı göçebe yaşama bağlı yerel zanaat ve

ticaret türlerinin ayrıcalıklı gelişimi ve geniş dağılımı vurgulanmalıdır. Bunlar arasında, yün örme (kumaş dokuma), halı dokuma ve ipekböceği yetiştirme, ipek dokuma, başörtü, keçe, süet kürkler ve başlıkların imalatı, saraçlık ve demircilik işleri, nal imalatı ve diğerleri yer almaktadır.

Karabağ bölgesi, Azerbaycan'ın diğer tarihsel yerleşim birimleri arasında çekici doğası ve farklı doğal kaynakları ile kendine özgü farklılık oluşturmaktadır. Bölge, becerikli yerel ustalarının eserleri sayesinde gelişmiş zanaat merkezlerinden biri olmaktadır.

Karabağ toprağının, gezegenimizin en eski çağlardan beri insan yaşayan bölgelerinden olduğu, neandertal - ilkel insanlara ait meskun yerinin (Azih Mağarası) bulunması ile kanıtlanmaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan toprakları, dünyadaki,

Gravürlü kadın kemeri. Gümüş. 19. yy

insanlığın en mükemmel abidelerinin muhafaza edildiği bölgelerden biri olmaktadır.

Bununla birlikte Azıh mağarası, Karabağ dâhil, ülkenin kadim insanlar tarafından kesintisiz ikamet edildiğinin, devamlı kültürel gelişiminin ve birçok neslin toplumsal evriminin Azerbaycan topraklarındaki güzel bir kanıtıdır.

Sonraki çağlarda yaşanan evrim süreçleri için değişik doğal zenginlikler, ülkenin ve burayı vatan edinenlerin gelişiminde mühim rol oynayan zengin demir yatakları mevcut olmuştur. VIII. yy Albanya tarihçisi Musa Kalankatlı, kendisinin meşhur eseri olan "Albanya tarihi" (Burada sözü geçen Albanya M.Ö. IV – M.S. VIII yüzyıllarda Kafkasyada mevcut olmuş tarihi Azerbaycan devletinin ismidir. Başkenti önce-leri Gabele, daha sonra ise Berde şehirleri olmuştur) eserinde olarak, ülkenin ve aynı zamanda Karabağ bölgesinin de içinde bulunduğu toprakların doğal zenginliklerini sıralarken, diğer madenlerle birlikte: altın, gümüş ve ohradan bahsetmektedir. (Musa Kalankatlı, Akvanlar Tarihi, I.kitap, IV bölüm).

Karabağın böyle zengin doğal ortamında kuyumculuk dâhil çeşitli zanaat meslekleri oluşarak gelişmekteydi. Azerbaycan'ın en önemli ve tanınmış kuyumculuk merkezlerinden biri Şuşa şehri idi ve şöhreti Kafkas bölgesine değil, onun çok uzaklarına kadar ulaşmıştı.

Şuşa'daki kuyumculuk işinin gelişmeye başlaması zengin türk zengin aristokrat halk tabakasına ve milli kıyafetler ve çeşitli ziynet eşyalarına organik olarak doğrudan bağlıdır.

Şehrin aristokrat aileleri, yerel

"Dörtüğüme sırğa" küpe. Gümüş. Filigran, XIX yy sonu.

İRS Geleneksel Sanatlar

“Boğazaltı” kolyesinden bir fragman, gümüş. XX.yy filigranı.

Şuşa kuyumcuları tarafından imal edilen altın ve gümüş ürünlerin, pahalı süs eşyalarının en önemli siparişçisi ve kullanıcılarındandı. Refah içindeki Azerbaycan’da ve Karabağ’da yaşayan ve lüks hayat sürdüren aileler için Şuşa’da ziynet eşyaları, özellikle takılar, değişik altın ve gümüş ürünleri, pahalı taşlar istenilmekte idi.

Belirtmek gerekir ki, kuyumculuk ürünleri sadece halkın zengin kısmının ilgisini çekmemekteydi. Geçmişte, Azerbaycan milli giysileri için, aksesuar olarak çeşitli ziynet ve süs eşyaları kullanılmakta idi. Meşhur Azerbaycan etnografı Raşit bey Efendiyev’in tespitlerine göre, imgesel olarak, Azerbaycanlıların milli giysileri çeşitli süs ve ziynet eşyaları ile, özellikle altın, inci ve mercandan yapılmış geleneksel aksesuarlarla süslenmeğe uygun oluyordu. Avrupa giysileri için ise, bel kemeri hariç hiçbir “süs eşya”sı uygun olmamaktaydı. (Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Elyazma Enstitüsü Arşivi, Q-2 (19), 3160 No’lu envanter, 62.s)

Avrupa’nın aksine, o devirlerin Azerbaycan mantalitesinde kadı-

nı pahalı ziynet eşyasız düşünmek mümkün değildi. Eskilerin geleneksel anlayışına göre, genç kızı kuyumcu eşyası olmadan evlendiremez, damadın evine getiremezlerdi. Bu âdetin Karabağ bölgesinde etik norm olarak kabul edilerek uygulanması dikkat çeken durum olmaktadır. Tüm bu amiller, Karabağ bölgesinde önemli ve müstesna öneme sahip bölgesel kuyumculuk merkezi olan Şuşa’yı yaratmıştır.

Diğer kuyumculuk işleri merkezlerinden farklı olarak, bu şehirde altın işçiliğinin yanında, geniş çapta

bağımsız olarak gümüş süs eşyaları işçiliği (gümüş karlık) ve mücevher taşları işçiliği (cevahir sazlık) sektörü gelişmiştir. Bundan dolayı eskiden Şuşa’da, çok sayıdaki altın işçiliği ustaları ile birlikte gümüş ve mücevher ustaları da şöhret kazanmıştır. XIX. asrın 30. yıllara ait saygın bir kaynakta o zamanki Şuşa’da sadece gümüş işçiliği ustalarının sayısının 12 olduğu belirtilmiştir (Rusya’nın Kafkaslardaki hâkimiyetlerinin almanakı, cilt IV. S.Petersburg, 1836.s.315).

Bundan 70 yıl sonra ise Şuşa’da 20 kuyumcu atölyesinde, 56 mahir ustanın çalışmakta olduğu belirtilmiştir (Kafkas I. Fidancılık sanayi kurtayı, Tiflis, 1902, s.60).

Şuşa geleneksel kuyumculuk zanaatının son ve en yaşlı temsilcisi olan usta Cihangir Aliyev’in verdiği bilgilere göre Şuşa’da XIX. yy sonları ve XX. yy başlarında faaliyet göstermiş ünlü kuyumcular Behbud, İsmail, Muhtar, Saidali, torlamacı (filigrancı) Aliş hala saygıyla yâd edilmektedirler.

Şuşa kuyumcuları o kadar ünlüydüler ki, buranın ustalarına tüm Azerbaycan’dan siparişler geliyordu.

XX asrın başlarına kadar Şuşa

Şuşa kuyumcularının araç-gereçleri

şehri kuyumculuk zanaatının merkezi halindeydi. Yerel özelliklerinden biri olarak Şuşalı kuyumcuların onlara özgü olan, **renk karlık** denen baskılı altın kaplamalı ürün imal etmeleridir.

Bundan dolayı, çoğu ürünleri cilalıyorlardı. Şuşa kuyumculuk mesleğinin diğer bir yerel özelliklerinden biri de, ucuz gümüş mamullerinin imalatının sınırlı olmasıdır.

Bundan dolayı Şuşalı ustalar tarafından gümüş ürünlerin karalama tekniği pek kullanılmazdı. Bu nedenle, hazır mamullerde ustanın "kuyumcu" veya "gümüş işleri ustası" diye mesleğini değil, sadece: "altınlama (kaplama) ustası", "imalcı", "flig-rancı" vs kelimeleri işleniyordu.

XVIII. yy ünlü Azerbaycan şairi ve eski Karabağ hanlığının baş veziri olan Vakıf'ın eserlerinde, çok kere Şuşa kuyumcularının imal ettikleri kadın süs eşyaları methedilmektedir. Altın ve gümüş eşyalar: çeşitli küpe ve yüzükler, gerdanlık ve toklar, düğme ve sırma şeritler, kanca ve bilezikler üstün özellikleri ve güzelliklerinden dolayı büyük talep görmekteydiler.

Şuşa kuyumcuları ve onların ürünleri, Azerbaycan sanat geleneğinin ayrılmaz organik bağına oluşturmaktadır. Onlar bizim, yerel özellik ve renklerle bezenmiş ölümsüz miraslarımızdandır.

Azerbaycan'ın en iyi kuyumculuk geleneklerine dayanan Şuşa ustaları bu zanaatın daha da gelişmesine önemli katkıda bulundular ve geride yüksek sanat değeri bulunan, günümüzde hala benzerlerinin yapımına özenilen şaheserler bıraktılar. Azerbaycan'da XIX. yy sonu, XX. yy başlarında uzun yıllar boyu çalışan meşhur kuyumculuk sanatı uzmanı

V.K.Zglenitzkiy eserinde şunları yazmıştır: "bu yarım tahsilli kuyumcular, kendi mesleklerini mükemmel sahiplenerek kendi Avrupa meslektaşlarını önemli derecede geride bırakmışlardır. Onların yaptığı ürünler, kendi sanatsal süs ve desenleri, seçilmiş tasarımları ve şıklığı ile insanları heveslendirmektedirler. Bu ustalar, Avrupa'dakilerin elinde bulunan, tek tip toplu üretim araç ve gereçlerine ve aletlerine sahip değiller. Onların

süs eşyalarının hazırlanışı büyük emeğin ve sabır ile usta ellerin dokunuşunun sonuçlarıdır". (I. Kurultay çalışmaları, 60-62ss)

Azerbaycanlı ve özelde Şuşalı ustalarının taklidi zor sanatının ve ustalığının çok sayıda örnekleri, onların elinden imal olunan sayısız kuyumculuk şaheserleri, günümüzde hem kullanımda, hem değişik müzelerin koleksiyonlarda korunmaktadır

